

EESTIKEELSETE ÕIGEUSU VAIMULIKE HARIDUS JA SUHTUMINE SELLE VAJALIKKUSESSE¹

Liina Eek, Toomas Schvak

Tänapäeval tegutseb Eestis kaks õigeusu kirikut – Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik (EAÕK) ja Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kirik (MPEÕK). Nende kirikute suhtumine teoloogilisse haridusse on laias laastus sarnane, kuid erinev on teoloogilise hariduse eeltingimuslikkus vaimuliku elukutse pidamiseks. Suuresti on see erinevus tingitud kiriku (majanduslikust) olukorrast ega näita tingimata erinevaid väärtushinnanguid. MPEÕK-s on preestrite teoloogiline haridus kohustuslik. EAÕK-s ei ole sätestatud teoloogilist haridust preestripühitsuse saamise eeltingimuseks, kuid kirik teeb pingutusi, et tagada vaimulikele võimalus eestikeelset õigeusualast haridust saada, ning kiriku juhtkond peab teoloogilist haridust oluliseks.²

Käesolevas artiklis antakse ülevaade Eestis töötanud õigeusu vaimulike erialasest ettevalmistamisest alates õigeusu laiema levimisest Eesti aladel XIX sajandi keskpaigas kuni tänapäevani ja tänapäeva eestikeelsete õigeusu vaimulike suhtumisest teoloogilise hariduse vajalikkusesse.

ANDMETE KOGUMISE METOODIKA JA ALLIKAD

Artiklis viidatud intervjuud on kogutud kvalitatiivse religioonisotsioloogilise uurimuse käigus vahemikus 2012–2014 kahes Eestis tegutsevas õigeusu kirikus, EAÕK-s ja MPEÕK-s. Intervjuud on tehtud poolstruktu-

¹ Uurimistööd on toetanud Eesti Vabariigi Haridus- ja Teadusministeerium (sihtfinantseeritav teadusteema SF0180026s11, personaalne uurimistoetus PUT428) ja Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Kultuuriteooria Tippkeskus).

² Vt nt EAÕK metropoliidi **Stefanuse** arvamus: „Tallinna ja kogu Eesti metropoliit Stefanuse kõne EAÕK 2015. a täiskogul“ – *Metropoolia*, (72) 2015 (http://www.eoc.ee/wp-content/uploads/2013/06/Metropoolia_72.pdf, 1.12.2015).

reeritud küsimustiku abil, tulemused on töödeldud sisuanalüüsiga induktiivse kategoriseerimise meetodil. Tegu on väikse osaga laiema uurimistöö käigus kogutud andmestikust, mille eesmärk polnud analüüsida õigeusualase hariduse ja läbitud õppekavade sisu, vaid kirjeldada senist õigeusualase hariduse andmist ning vaimulike enda suhtumist hariduse vajalikkusesse

Intervjuud tehti vaid eesti keelt kõnelevate vaimulikega. Valimisse kuulus 60% EAÕK tegevvaimitikest.³ MPEÕK eesti keelt kõnelevatest preestritest kuulus olude sunnil valimisse vaid üks preester, teised loobusid intervjuu andmisest, vaatamata MPEÕK metropoliidi Korneliuse soovitusel. Seetõttu ei saa artikli küsitlustulemusi MPEÕK vaimulikele ekstrapoleerida. Vaimulikke küsitleti nende haridustee ja selle kohta, kuidas nad suhtuvad hariduse vajalikkusesse vaimuliku ameti pidamisel.⁴ Anonüümsuse tagamiseks on vaimulike vanus tsitaatide juures kümneaastase täpsusega.

Artikli ajaloolises osas on kasutatud Rahvusarhiivi Ajalooarhiivi (EAA) ja Riigiarhiivi (ERA), Eesti Kirjandusmuuseumis asuva Eesti Kultuuriloolise Arhiivi (KM EKLA) ja Nõmme Muuseumi fonde, aastatel 1917–1940 ilmunud perioodikat ja varasemaid teaduspublikatsioone. Nüüdisaja vaimulike haridusest ülevaate andmisel on kasutatud avalikke allikaid: EAÕK vaimulike andmebaasi internetis (<http://www.eoc.ee/eesti-apostlik-oigeusu-kirik/vaimulike-andmebaas/>) ja Vladimir Iljaševitši koostatud teatmikku „Pravoslavije v Estonii X–XXI stoletija“, mis sisaldab andmeid MPEÕK vaimulike hariduse kohta.

³ Intervjuude tegemise ajal oli EAÕK-s 38 tegutsevat preestrit ja diakonit. Valimist on välja arvatud piiskopid, emeriteerunud ja välismaal viibivad või mittetegutsevad vaimulikud.

⁴ Täpsem sõnastus: „Kui kaua olete saanud teoloogilist haridust? Kus? Kas plaanite edasi õppida? Kuidas suhtute Konstantinoopoli patriarh Bartolomeusi soovitusse, et preestriks pühitsemiseks on vajalik teoloogiline kõrgharidus? Kas te harite end ise edasi, kas vaatate usulisi saateid raadiost, televiisorist, kas te loete religiooniteemalisi/religioosseid raamatuid, ajalehti, ajakirju, internetilehekülgi – st kust ja kas te saate religioonilaseid teadmisi?“

EESTI ÕIGEUSU VAIMULIKE HARIDUS VENEMAA KEISRIRIIGIS⁵

Õigeusu kohalolu Eestis enne XIX sajandi keskpaigas Liivimaa kubermangus vallandunud kirikuvahetusliikumist oli marginaalne ja koondu nud linnadesse, kus õigeusu vaimulikud ja kogudused tegutsesid peamiselt siinsete vene ametnike, sõdurite ja kaupmeeste usuliste vajaduste rahuldamiseks. Aastatel 1845–1848 siirdus õigeusku ligi 17% Liivimaa eesti ja läti rahvusest elanikest, 1848. aastal oli õigeusu preestrite andmetel Liivimaa eestlastega asustatud kreisides kokku juba 65 683 õigeusklikku elanikku.⁶ 1880. aastatel levis sarnane liikumine ka Eestimaa kubermangus, haarates peamiselt toonast Haapsalu, vähemal määral ka Harju kreisi, kuid võrreldes Liivimaaga jäi kirikuvahetajate hulk Eestimaal tagasihoidlikuks, hinnanguliselt 12 000 – 13 000 inimese piiresse.⁷

Õigeusu levimine eestlaste ja lätlaste hulka tekitas uue olukorra. Vene Õigeusu Kirik (VÕK) pidi nüüdsest hoolt kandma selle eest, et uutesse kogudustesse tööle suunduvad vene vaimulikud omandaksid ka kohaliku keele. Riia vikaarpiiskopi Filareti ettepanekul lülitati seetõttu 1843. aastal eesti ja läti keel õppeainena Liivimaale lähima õigeusu õppeasutuse, Pihkva vaimuliku seminari programmi. On teada, et novembris 1845 oli Pihkva seminaristide seas 46 läti keele ja 37 eesti keele õppijat.⁸

Üha teravamaks muutus vajadus koolitada vaimulikke ka eestlaste ja lätlaste seast. Nii pandi järgmise sammuna 11. veebruaril 1846 alus esimesele õigeusu õppeasutusele Liivimaa kubermangus – Riia vaimulikule koolile, mis alustas tööd 1. septembril 1847. 1851. aastal muudeti õppeasutus kahetasandiliseks: esimene aste oli nelja-aastase õppeajaga vaimulik kool, teine aste kuueaastase õppeajaga vaimulik seminar. Ideaalis pidi igal aastal vastu võetama võrdset hulgal eestlasi, lätlasi ja venelasi, kuid

⁵ Sagedamini kasutatakse küll kirjaviisi „Vene keisririik“, kuid korrektne on kasutada „Venemaa keisririik“, kuivõrd keisririik oli „Rossiiskaja“, mitte „Russkaja“.

⁶ Hans **Kruus**, *Talurahva käärimine Lõuna-Eestis XIX sajandi 40-ndail aastail* (Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi Kirjastus, 1930), 340.

⁷ Jaanus **Plaat**, *Usuliikumised, kirikud ja vabakogudused Lääne- ja Hiiumaal: usuühenduste muutumisprotsessid 18. sajandi keskpaigast kuni 20. sajandi lõpuni* (Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2001), 127–130; Leida **Rebane**, *Usuvahetuslik liikumine Põhja-Eestis eriti kuberner Polivanovi ajal 1883–1885, I* (Käsitöö, magistritöö: Tartu Ülikool, 1932), X.

⁸ Aleksei **Gavriliin**, *Otšerki istorii Rižskoj eparhii. 19 vek* (Rīga: Filokalija, 1999), 118. Vt ka: „Eesti ja läti keel Pihkva vaimulikus seminaris“ – *Uus Elu*, 11 (1928), 3–4.

sellest proportsioonist esines ka kõrvalekaldeid.⁹ Kuni 1918. aastani jäid Riia vaimulik kool ja seminar peamiseks eesti soost õigusklike vaimulike ettevalmistamise kohaks. Nende õppeasutuste ajalugu uurinud Anu Raudsepa andmetel õppis asutamisest kuni sulgemiseni Riia vaimulikus seminaris 931 Eesti aladega seotud õpilast, neist 663 eestlast. Seminari lõpetanute seas oli Eestiga seotud inimesi 379, neist eestlasi 234.¹⁰ Muidugi oli Eesti aladel töötanud vaimulike hulgas ka teiste seminaride lõpetajaid, sest kohalike seast ei võrsunud piisavalt vaimulikuameti kandidaate, kes oleksid suutnud kõiki kogudusi teenindada. Nii toodi endiselt ka muudest Venemaa piirkondadest sisse diakoneid ja preestreid, kes olid hariduse omandanud kodukandis.

Väga tihti saadeti lapsed seminari õppima vaid seetõttu, et vanematel ei olnud rahapuudusel võimalik poega mujal koolitada ja seminariharidus lõi eeldused materiaalselt kindlustatud eluks, sest preestriamet oli eluaegne riigipalgaline töö. Kuna Riia vaimulikku kooli astuti tavaliselt 10–12-aastasena, siis see, kas lapsel oli huvi ja soodumust kirikutööks, selgus alles õpingute käigus. Kellel vastavat huvi polnud ja oli võimalus edasi õppida ülikoolis, käsitles seminari taskukohase keskkoolina, ülikooli ettevalmistusastmena. Sageli tuli aga preestriks minna ka neil, kes kirikutööks kutsumust ei tundnud, kuid kellel polnud võimalust ka ülikoolis edasi õppida.¹¹

Andekamad seminari lõpetajad said võimaluse jätkata oma haridusteed õigeusu kõrgemas õppeasutuses ehk vaimulikus akadeemias, mille haridustase oli võrreldav ilmaliku ülikooli omaga. Alates XIX sajandi algusest tegutses Venemaa keisririigis kokku neli vaimulikku akadeemiat; Moskvas, Peterburis, Kiievis ja Kaasanis. Eestist suunduti enamasti Moskva ja Peterburi akadeemiasse, üksikud Kaasani ja Kiievi akadeemia haridusega vaimulikud Eestis ei olnud enamasti siinset päritolu. Paljud

⁹ Anu **Raudsepp**, *Riia Vaimulik Seminar 1846–1918* (Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 1998), 25–26. Täielik erand oli periood 1857–1866, mil eestlasi ja lätlasi Riia seminari üldse vastu ei võetud.

¹⁰ *Ibid.* 60.

¹¹ Näiteks on vaesusega oma teed vaimulikuametisse põhjendanud hilisem kirikumuusika õppejõud ja kauaaegne Nõmme Ristija Johannese koguduse esipreester Christofor Vink (1878–1972). Vaatamata esialgsele vaimuliku kutsumuse puudumisele sai Vingist hinnatud hingekarjane, kes teenis õigeusu kirikut vaimulikuna üle 60 aasta. Vt: Christofor **Vink**, *Vinki perekonnakroonika* (Tallinn, 1956–1959), 22. Käsikiri Nõmme Muuseumis.

vaimuliku akadeemia lõpetanud eestlased jäid tööle Venemaale, sest seal oli nende teadmistele rohkem rakendust. Näiteks Peterburi vaimuliku akadeemia haridusega Vassili Martinsonist (1874–1955) sai 1902. aastal Peterburi vaimuliku seminari inspektor ja 1910. aastal sama õppeasutuse rektor.¹² Akadeemiate Balti kubermangudesse tagasi pöördunud lõpetajad pidid enamasti piirduma kas mõne suurema koguduse esipreestri või parimal juhul tsensori ametikohaga. Näiteks teine Peterburi vaimuliku akadeemia kasvandik Nikolai Leisman (1862–1947) oli alates 1896. aastast Riia Peeter-Pauli katedraali preester ja eestikeelsete jumalateenistusraamatute komitee esimees, 1899. aastast ühtlasi eestikeelsete trükiste tsensor Riias.¹³ Riia vaimuliku seminari lõpetanud eestlastest jätkas Anu Raudsepa andmetel oma haridusteed vaimulikes akadeemiates keskmiselt 17%, mis tähendab umbes 40 vaimulikku.¹⁴

Milline oli õigeusu vaimulike täpne hariduslik koosseis XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul, on raske öelda, sest toonase vaimulikkonna kohta ei ole kogutud piisavalt biograafilisi andmeid. Olemasolevate andmete põhjal näib, et 1880. aastateks oli valdaval osal diakonitest ja preestritest vaimuliku seminari haridus. Seejuures ei olnud seminariharidus kohustuslik ja vaimulikuametisse oli ka teisi teid. Vaimulikukandidaadid pidid lihtsalt olema küllaldased oskused ja teadmised kirikuelust. Nii oli piisava kogemusega iseõppijatest meestel võimalik sooritada Riia vaimuliku konsistooriumi juures vaimuliku eksam ja selle edukal läbimisel saada pühitsus ilma formaalse vaimuliku hariduseta. Paljud neist meestest olid õigeusu kihelkonnakooli (ehk kõrgema algkooli) haridusega, paljudel oli olemas kooliõpetaja diplom mõnest Balti kubermangudes tegutsenud õpetajate seminarist (enamasti Kuldigas tegutsenud Balti Õpetajate Seminarist või Tartu Õpetajate Seminarist). Enamik vaimuliku eksami sooritanuid oli enne aastaid töötanud õigeusu kogudustes ja koolides köster-kooliõpetajana. Teise suurema rühma konsistooriumi eksami kaudu vaimulikku ametisse jõudnud meeste seas moodustasid inimesed, kellel oli kas lõpetamata vaimuliku kooli või vaimuliku seminari haridus. Enamasti katkes haridustee neis asutustes kas puuduliku õppeedukuse või ebakohase käitumise tõttu.

¹² EAA, f 2100, n 2, s 615, l. 4. Ülempreestri Vassili Antoni p. Martinsoni *curriculum vitae*, 29.08.1922.

¹³ ERA, f 1108, n 4, s 531, l. 18. Ülempreester Nikolai Andrese p. Leisman, [1933].

¹⁴ Raudsepp, *Riia Vaimulik Seminar*, 48.

Kui Riia vaimulik seminar 1915. aastal Esimese maailmasõja tõttu Nižni Novgorodi evakueeriti, lakkas õigeusu vaimuliku hariduse andmine tänase Eesti ja Läti aladel.¹⁵ Selleks ajaks oli eestlaste ja lätlaste seas märkimisväärselt kasvanud ka rahulolematust seminari õhkkonna ja õppekavadega. Esimest peeti liiga jäigaks, teist kaasaja nõuete seisukohalt aegunuks.¹⁶ Seminari asemel sooviti õigeusu õppetooli avamist Tartu Ülikooli juures, kuid kohalike vene koguduste ja Riia piiskopi vastuseisu tõttu see kava esialgu ei teostunud.¹⁷

ÕIGEUSU VAIMULIKE HARIDUS EESTI VABARIIGIS

1918. aastast tuli õigeusu vaimuliku hariduse süsteem Eesti iseseisvumise tõttu täielikult ümber korraldada ja järgmisest aastast sai esmakordselt alguse õigeusu vaimulike ettevalmistamine Eesti aladel. Esialgu pandi kõik lootused Tartu Ülikoolile, kus avati 1919. aastal õigeusu teoloogia õppetool, mida asus juhtima ülempreester Karp Tiisik (1843–1922) ja pärast tema surma 1922. aastal Venemaalt Eestisse opteerunud ülempreester Vassili Martinson.¹⁸ Tartu Ülikooli õppetool ei õigustanud aga ennast ainsa õigeusu vaimulikke ettevalmistava institutsioonina, sest selle kõrged akadeemilised nõuded ja seal õppimisega seotud suured kulud hoidsid õpilaste hulga väiksena. Kui EAÕK keskvalitsuse hinnangul oleks neil olnud igal aastal vaja vähemalt viis uut preestrikandidaati, siis õigeusu õppetooli juures loenguid kuulanud 29 inimesest jõudis enne 1940. aastat õpingute lõpetamiseni vaid viis inimest ja enne õpingute lõpetamist asus preestrina tööle veel neli inimest.¹⁹

¹⁵ *Ibid.* 36.

¹⁶ Ametlikult väljendati neid hoiakuid detsembris 1916 Riia piiskop Joannile (Smirnov) saadetud märgukirjas, vt „Baltimaalt“ – *Usk ja Elu*, 1 (5.01.1917), 10–11.

¹⁷ Küsimust arutati eesti õigeusu tegelaste nõupidamisel Tallinnas aprillis 1917 ja see võeti ka Riia piiskopkonna erakorralise täiskogu päevakorda mais 1917, kuid väidetavalt õnnestus vene kogudustel kallutada täiskogul enda poole ka läti koguduste esindajad ning nii jäi kava teostumata. Vt Konstantin **Kokla**, „Baltimaa õigeusuliste üleüldine koosolek“ – *Usk ja Elu*, 31/32 (8.08.1917), 285–289.

¹⁸ ERA, f 4894, n 1, s 3, l. 14–16. Vaimulik haridus ja kirikuteenijate ettevalmistamine, dateerimata. Vt ka Toomas **Schwak**, „Õigeusu vaimulike ettevalmistamisest Eesti Vabariigis 1918–1940“ – *Usuteaduslik Ajakiri*, 1 (2011), 72–75.

¹⁹ EAA, f 1655, n 3, s 243, l. 162. Tartu Ülikooli usuteaduskonnale, 28.09.1931; EAA,

Vajadus õigeusu hariduse andmine Eestis ümber korraldada tekitas esmakordselt Eesti õigeusu kirikus ka laiema diskussiooni, milline peaks üldse õigeusu vaimuliku haridus olema. Üsna kiiresti kerkis esile idee, et linna- ja maakoguduste vaimulikele võiksid kehtida erinevad nõuded. Kui linnakoguduste vaimulik peaks olema eelkõige akadeemilise taustaga haritlane, kes on võimeline pidama teoloogilisi diskussioone ja ütleva sõna sekka ka poliitilistel ja kultuuriteemadel, siis maakogudused vajavad eelkõige kutsekeskharidusega mehi, kes tuleksid toime ühelt poolt igapäevase usulise kasvatuses koguduses ja koolis, teiselt poolt aga oleks neil praktilisi oskusi iseenda ja oma perekonna elatamiseks (põlluharimine, käsitöö, aiandus, mesindus jms). Sellise eristuse tingis linna- ja maaelanike haridusliku erinevuse kõrval ka koguduste majanduslik seisund: kui linnakogudused olid tavaliselt suure liikmeskonnaga ja jõukad ning suutsid enamasti oma preestreid ise üleval pidada, siis maakogudustes nappis sageli liikmeid ja raha ning preester pidi vaimulikutöö kõrvalt suutma endale ise elatist teenida.²⁰ Kuigi ideaaliks jäi endiselt võimalikult hea haridusega vaimulik, tajuti, et liiga kõrged nõuded sulgevad paljudele tee vaimulikuametisse, ja oldi valmis neid nõudeid diferentseerima. Nii kerkis juba 1920. aastal üles idee asutada õigeusu õppetooli kõrvale preestrite koolitamiseks vaimulik seminar, mida nimetati ka kõrgemaks vaimulikuks kooliks või vaimulikuks keskkooliks. Samas tõdeti, et kuna raha selle asutamiseks ja ülalpidamiseks ei leidu, uusi vaimulikke on aga juurde vaja, peaks korraldama vaimulike ettevalmistamise kursused, mille lõpetajad saaksid sooritada kiriku keskvalitsuse juures preestrieksami.²¹ Selliseid kursusi pidas vajalikuks ja suhteliselt lihtsalt teostatavaks ka silmapaistev haridustegelane Nikolai Kann, kes oli ise õigeusklik.²² Paraku jäi seminari rajamise kõrval venima ka vaimulike kursuste korraldamine ja mõlemad plaanid teostusid alles 1930. aastate alguses. Vaimulikud kursused viidi läbi 31. oktoobrist 12. novembrini 1932 Tallinnas. Kokku osales

f 2100, n 2, s 615, l. 92. Ülevaade, 2.10.1939. Vt ka Schvak, „Õigeusu vaimulike ettevalmistamisest Eesti Vabariigis 1918–1940“, 76–78.

²⁰ EAA, f 1655, n 3, s 243, l. 390–391. Kullamaa preester M. Vahter EAÕK Sinodile, 3.03.1925; EAA, f 1655, n 3, s 243, l 368–369. Ülempreester K. Eberlingi ettepanekud Piiskopkonna Nõukogule, [1925].

²¹ KMEKLA, f 132, m 5:6. Ülempreester K. Tiisiku ettekanne preestri hariduse küsimuses, 25.08.1920.

²² Nikolai **Kann**, „Preestrite ettevalmistamisest Eestis“ – *Uus Elu*, 2 (1921), 12–13.

neil 34 inimest.²³ Vaimulik seminar õnnestus avada juulis 1933 Petseri kloostris juures ja see alustas tööd sama aasta septembris.²⁴ Seminari õppeaeg oli kaheaastane ja sinna võeti vastu keskhariduse baasil, vabakuulajaks ka alghariduse baasil. Usuteaduslike ainete ja keelte kõrval õpetati seminaris ka aiandust, majandust ja esmaabioskusi.²⁵ Tegevusaja kestel lõpetas Petseri vaimuliku seminari neli lendu (1935, 1937, 1939, 1940), seminaristide ja vabakuulajatena kokku 42 inimest.²⁶

Õigeusu vaimulike biograafiliste artiklite ja nende isikutoimikute põhjal panime kokku esmakordse ülevaade Eesti õigeusu diakonite ja preestrite haridustasemest ning selle muutumisest aastatel 1920–1940. Selle ülevaate tulemusena sündinud tabelis on EAÕK vaimulike nimekirjas olnud isikute haridus aastatel 1920, 1930 ja 1940 (vt tabel 1). Tabel ei ole täielik, sest kümme-konna dokumentides mainitud vaimuliku kohta ei õnnestunud leida eluloolisi või nende haridust puudutavaid andmeid.²⁷

Tabel 1. Eesti õigeusu vaimulike haridus aastatel 1920, 1930 ja 1940.

Haridus	1920	1930	1940
Algkool	8	17	17
Vaimulik kool	7	13	9

²³ EAA, f 1655, n 3, s 357, l. 86. Lühiaegsete kursuste aruanne, 5.12.1932. Vt ka Schvak, „Õigeusu vaimulike ettevalmistamisest Eesti Vabariigis 1918–1940“, 80–81.

²⁴ „Sinodi teateid“ – *Usk ja Elu*, 4 (1933), 8; „Petseri vaimulik seminar avati“ – *Postimees*, (5.09.1933), 5. Vt ka Schvak, „Õigeusu vaimulike ettevalmistamisest Eesti Vabariigis 1918–1940“, 81–82.

²⁵ EAA, f 1655, n 3, s 361, l 650–651. Eesti Apostliku Õigeusu Vaimuliku Seminari põhi-kiri, 11.07.1933. Vt ka Schvak, „Õigeusu vaimulike ettevalmistamisest Eesti Vabariigis 1918–1940“, 82–83.

²⁶ EAA, f 1655, n 3, s 361, l 24–25, 55, 176. Aruanded Petseri seminari tegevusest 1936/1937, 1938/1939 ja 1939/1940 kooliaastal, dateerimata. Vt ka Schvak, „Õigeusu vaimulike ettevalmistamisest Eesti Vabariigis 1918–1940“, 84.

²⁷ Tabeli koostamisel olid aluseks aastatel 1919–1940 ilmunud biograafilised artiklid ajakirjades *Uus Elu*, *Usk ja Elu* ning *Elutõde*, vaimulike toimikud EAÕK Sinodi fondis (EAA, f 1655) ja väliseesti õigeusu uurija David Papi kogutud biograafilised andmed tema isiklikus fondis (EAA, f 5410). Peab ka arvestama, et vaimulike täpne arv sel perioodil ei ole teada, kuna EAÕK arhiiv on säilinud vaid osaliselt, hiljem koostatud vaimulike nimestikes (nt August Kaljukose materjalides) esineb samuti lünki ja eksitusi.

Haridus	1920	1930	1940
Keskool	5	14	24
Õpetajate seminar	21	20	10
Vaimulik seminar	104	90	85
Vaimulik akadeemia	8	10	12
Ülikool (usuteadus)	0	2	10
Ülikool (muu eriala)	2	3	5
Koduõppe taustaga	0	1	1
Kokku	155	170	183

Nendest andmetest selgub, et sõdadevahelisel perioodil muutus õigeusu vaimulike haridus mitmekesisemaks ja nende üldine haridustase tõsis. Kasvas omaaegse vaimuliku akadeemia haridusega preestrite arv (peamiselt Venemaalt Eestisse opteerunud või emigreerunud vaimulike arvel), nende kõrvale tekkisid ka ülikooliharidusega vaimulikud. Samas pühitseti vaimulikuametisse senisest enam keskharidusega mehi. See on selgitatav asjaoluga, et perioodil 1918–1933 ei olnud Eestis muud vaimulikku õppeasutust peale vähese üliõpilaste arvuga õigeusu õppetooli Tartu Ülikoolis, keisririigi ajal vaimulikes seminarides hariduse saanud vaimulikud aga lahkusid kirikutöölt vanaduse ja surma tõttu. Seminariharidusega vaimulike taseme püsimisele aitas kaasa Petseri seminari käivitamine, sest 1940. aastaks oli 85-st seminaris hariduse saanud diakonist ja preestrist 27 Petseri vaimuliku seminari vilistlased. Enamik osalise või täieliku usuteadusliku ülikooliharidusega vaimulikke oli Tartu Ülikooli kasvandikud, välja arvatud üks preester, kes täiendas ennast 1930. aastate lõpul Poolas.²⁸ Vaimuliku akadeemia haridusega vaimulike arvu kasv 1920. ja

²⁸ Varssavi ülikoolis täiendas ennast aastatel 1936–1939 usuteaduse alal Petseri seminari haridusega preester Konstantin Šahhovskoi (1905–1972), kes sai sealseteks õpinguteks toetust Eesti haridusministeeriumilt. Ta lõpetas Varssavi ülikooli usuteaduse magistrina. Vt ERA, f 4894, n 1, s 11, nummerdamata. Kõrgealusele haridusministri abile hr. V. Pätsile, 3.07.1939. Rumeenia Õigeusu Kirik eraldas EAÖK-le 1937. aastal ühe stipendiumi õpinguteks Cernăuți ülikooli usuteaduskonnas, kuid seda kasutanud Petseri seminari kasvandik Sergei Hints (1917–1974) õppis seal vaid ühe semestri

1930. aastatel on aga selgitatav eelkõige muudest riikidest Eestisse ümber asunud vaimulike osakaalu suurenemisega. Need inimesed olid omandanud vaimuliku akadeemia hariduse veel Venemaa keisririigi aastatel, kuid asusid Eestisse tööle ja elama alles sõdadevahelisel perioodil.²⁹

EESTI ÕIGEUSU VAIMULIKE HARIDUS OKUPATSIOONIAASTATEL

Nõukogude võimu kehtestamine Eestis 1940. aastal viis nii Petseri vaimuliku seminari kui ka Tartu Ülikooli usuteaduskonna ja selle koosseisus tegutsenud õigeusu õppetooli sulgemiseni. Kuigi õigeusu professor Tartu Ülikoolis taastati juba pärast Saksa okupatsiooni algust 1941. aastal, jäi see samm sümboolseks, sest reaalselt õppetööd õigeusu professori Vassili Martinsoni juhendamisel enam ei toiminud. Seega katkestas Nõukogude okupatsioon 1940. aastal õigeusu vaimuliku hariduse andmise Eesti territooriumil enam kui 60 aastaks.³⁰

Aastatel 1940–1945 vähenes õigeusu vaimulike arv märgatavalt nii Nõukogude repressioonide kui ka 1944. aasta välismaale põgenemise tõttu, mitu Eestisse jäänud vaimulikku otsustasid uutes poliitilistes oludes aga vaimulikuametist üldse loobuda. Nõukogude kord ei soosinud ka uute vaimulike ettevalmistamist: Eesti aladel olid õigeusu õppeasutused suletud ja vaimuliku töö muutus oluliselt raskemaks, sest vaimulikelt võeti enamik sotsiaalseid garantiisid.

Pärast Eesti õigeusu kiriku taasliitmist VÕK-ga 1945. aastal asusid mitu siinset vaimulikukandidaati õppima Vene NFSV aladel tegutsenud vaimulikes õppeasutustes. Enamasti õpiti Eestile lähimas, Leningradi

1938. aastal ega ole seetõttu arvestatud siin kõrgharidusega vaimulike hulka. Vt ERA, f 4894, n 1, s 8, nummerdamata. Apostliku Õigeusu Eesti Kiriku Sinodi esimehele, 12.11.1937; EAA, f 1655, n 3, s 243, l 28–29. Kõrgestipühitsetud Tallinna ja kogu Eesti Mitropoliit Aleksandrile, 22.12.1937.

²⁹ Kui aastatel 1918–1919 suurenes vaimuliku akadeemia kasvandike arv eelkõige Venemaalt bolševismi eest Eestisse põgenenud vene vaimulike tõttu, siis 1920. aastatel lisandusid Venemaalt Eestisse opteerunud eestlased, nagu professor Vassili Martinson, ülempreester Joann Entson (1874–1969), preester Vassili Ristkok (1877–1942) jt. 1930. aastatel pöördusid kirikuteenistusse tagasi mõned akadeemia haridusega vaimulikud, kes vahepeal olid raskete majanduslike olude tõttu preestriametist loobunud.

³⁰ Schwak, „Õigeusu vaimulike ettevalmistamisest Eesti Vabariigis 1918–1940“, 79, 84–85.

vaimulikus seminaris, kus aastatel 1954–1959 tegutses ka eraldi osakond eestlastele. Kokku tegutses Nõukogude Liidu aladel pärast Teist maailmasõda üheksa vaimulikku seminari. Tihti omandati nõukogude perioodil vaimulikuharidus kaugõppes. Usuteaduslik ülikooliharidus Nõukogude Liidus puudus, kuid võimekamatel seminari lõpetajatel oli võimalik jätkata õpinguid vaimulikes akadeemiates, mis tegutsesid Leningradis ja Moskvas.³¹

Tänu Andrei Sõtšovi uurimustele õigeusu kirikust nõukogude religioonipoliitika kontekstis on meil olemas korralik biograafiline andmestik 1950. ja 1960. aastatel Eestis töötanud õigeusu vaimulike kohta. Seda biograafilist andmestikku uurides ja analüüsid esimeses osas meil kokku panna sõdadevahelist perioodi puudutanud ülevaatega analoogne ülevaade Eesti õigeusu vaimulike haridustasemest 1950. ja 1960. aastal (tabel 2). Ka selles tabelis on ära toodud vaid need vaimulikud, kelle hariduse kohta on andmed leitavad.³²

Tabel 2. Eesti õigeusu vaimulike haridus aastatel 1950 ja 1960.

Haridus	1950	1960
Algkool	17	11
Vaimulik kool	4	0
Põhikool	2	2
Keskool	21	12
Õpetajate seminar	5	3
Vaimulik seminar	39	21
Muu kutseõppeasutus	2	1

³¹ Irina Paert, Toomas Schvak. *Haridus ja õigeusu kirik Eestis*. Toim. Liina Eek. Mitut usku Eesti, IV. Valik usundiloolisi uurimusi: õigeusu eri (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2015), 182–186.

³² Tabeli koostamise aluseks olid Andrei Sõtšovi kahe väitekirja lisana avaldatud biograafilised leksikonid: Andrei Sõtšov, *Eesti õigeusu piiskopkonna halduskorraldus ja vaimulikkond aastail 1945–1953* (Magistritöö, käsikiri: Tartu Ülikool, 2004), 142–178; Andrei Sõtšov, *Eesti Õigeusu Piiskopkond Nõukogude religioonipoliitika mõjuväljas 1954–1964* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2008), 182–193. Lisaks on kasutatud andmeid David Papi isiklikust fondist (EAA, f 5410).

Haridus	1950	1960
Vaimulik akadeemia	2	4
Ülikool (usuteadus)	5	4
Ülikool (muu eriala)	4	4
Kokku	101	62

Tabelist selgub, et suurima vaimulike rühma moodustasid endiselt vaimuliku seminari haridusega mehed, kusjuures selgelt domineerisid kolm seminari: Riia, Petseri ja Leningradi. Riia seminari kasvandike arv vähenes pidevalt, sest tegemist oli kõrges vanuses vaimulikega, kes olid oma hariduse omandanud enne seminari sulgemist 1918. aastal – kui 1950. aastal oli neid Tallinna piiskopkonna teenistuses veel 13, siis 1960. aastal vaid viis. Kõige enam oli seminariharidusega vaimulike seas Petseri seminari kasvandikke, 1950. aastal 15 ja 1960. aastal kümme meest. Suuruselt teise ja kolmanda rühma moodustasid alg- ja keskharidusega vaimulikud, kes olid diakoniks või preestriks pühitsetud ilma vaimulikus õppeasutuses õppimata. Mõned neist olid osalenud vaimulikel kursustel, teistel oli lihtsalt seljataga pikk teenistus altariteenri või köstrina. Kõik 1950. ja 1960. aastatel Eestis töötanud kõrgema usuteadusliku haridusega vaimulikud olid vaid kahe kooli kasvandikud: osa oli lõpetanud Leningradi vaimuliku akadeemia, teised õppinud Tartu Ülikooli usuteaduskonna õigeusu õppetooli juures.

1970. ja 1980. aastate kohta ei ole tänase seisuga veel piisavalt ammen-davat biograafilist materjali kogutud, et teha järeldusi vaimulike hariduse kohta. Sel perioodil kasvas tugevalt mujalt Nõukogude Liidu aladelt Eestisse saabunud vaimulike arv, mitu tollal tööd alustanud diakonit ja preestrit on kirikuteenistuses tänaseni. Eesti taasiseseisvumise ajaks 1990. aastate alguses iseloomustas olukorda siinses piiskopkonnas Zoe Knoxi hinnang VÕK-le tervikuna: vaimulikke oli vähe ja needki kehva haridusega, preestreid ordineeriti sageli enne, kui nad tegelikult olid valmis kogudust teenima.³³

³³ Zoe Knox, *Russian Society and the Orthodox Church, Religion in Russia after Communism* (London and New York: Routledge Curzon, 2005), 79.

EESTI ÕIGEUSU VAIMULIKE HARIDUS TÄNAPÄEVAL

Tänapäeval on Eestis võimalik teoloogilist haridust omandada mitmes erineva staatusega õppeasutuses: ülikoolidest Tartu Ülikooli usuteaduskonnas ning rakenduskõrgkoolidest EELK Usuteaduse Instituudis (UI), mis sõlmis detsembris 2014 koostöölepe EAÕK-ga ja avas vastavalt sellele 2015. aastal õigeusu õppetooli,³⁴ EEKBKL Kõrgemas Usuteaduslikus Seminaris, EELK UI Tartu Teoloogia Akadeemias (kannab praegust nime alates ühinemisest EELK UI-ga 2013. aastal) ja Eesti Metodisti Kiriku Teoloogilises Seminaris. Enne õigeusu õppetooli asutamist korraldas EAÕK Eestis alates 2002. aastast kõigile huvilistele avatud õigeusu loengukursusi Püha Platoni seminari nime all. Lisaks on võimalik teoloogilist haridust omandada ka välismaistes õppeasutustes, millest olulisemad meile lähimad õppeasutused asuvad Soomes (nt Joensuu Ülikool), Lätis (nt Riia vaimulik seminar) ja Venemaal (nt Peterburi ja Moskva vaimulikud seminarid ja akadeemiad). Nendest õppeasutustest on pärit ka valdava osa praegu tegutsevate eestikeelsete õigeusu vaimulike haridus. Kõiki vaimulikke hõlmavat statistikat selle kohta on raske teha, sest avalikult kättesaadavad andmebaasid on puudulikud ega pruugi kajastada tegelikku olukorda, nagu selgus mõnede intervjuude põhjal. Vaatleme allpool detailsemalt meile teadaolevat olukorda eraldi EAÕK-s ja MPEÕK-s.

MPEÕK vaimulike nimekirjas oli 2015. aasta lõpu seisuga 69 vaimulikku.³⁵ Neist on meile teada 33 inimese ehk vähem kui poolte vaimulike haridus.³⁶ Valdav osa neist vaimulikest, kokku 17, on vaimuliku seminari haridusega, kusjuures peamiselt on haridus omandatud Moskva (11) või Peterburi (5) vaimulikus seminaris. Vaimuliku akadeemia haridusega on 11 preestrit, neist enamik on lõpetanud Moskva vaimuliku akadeemia (8), ülejäänud Peterburi vaimuliku akadeemia. Vaimulik haridus puudub neljal preestril, neist kolm on kõrg- ja üks keskharidusega. Silmapaistev on seegi, et neljal vaimulikul on nii ilmalik kui ka vaimulik kõrgharidus,

³⁴ EELK UI õigeusu õppetool. <http://ui.eelk.ee/index.php/et/oigeusu-oppetool-uis> (24.04.2017)

³⁵ Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kiriku ametlik veebileht. <http://www.orthodox.ee> (14.12.2015).

³⁶ Andmed põhinevad isiklikul suhtlusel vaimulikega ja teatmikul: Vladimir **Iljaševitš**, *Pravoslavije v Estonii X–XXI stoletija: imena litšņoje i hramō* (Tallinn: Tarbeinfo, 2014).

lisaks on üks vaimulik lõpetanud vaimuliku seminari veel pärast ülikooli. Kuigi info vaimulike kohta ei ole täielik, võib olemasolevate andmete põhjal öelda, et võrreldes XX sajandi esimese poole õigeusu vaimulikega on vähemalt MPEÕK vaimulikud tänapäeval märksa paremini haritud.

Olulist rolli on selle juures mänginud VÕK ametlik personali- ja hariduspoliitika XXI sajandil, mis on rõhutanud vaimuliku hariduse tähtsust kõigi kirikuteenijate puhul. Nii nagu kinnitas MPEÕK Tallinna ja kogu Eesti metropoliidi referent ülempreester Toomas Hirvoja, ei pühitseta MPEÕK-s enam preestriks vaimuliku hariduseta inimesi. Juba ametis olevad vaimuliku hariduseta diakonid ja preestrid on suunatud ennast täiendama Venemaal asuvatesse seminaridesse, kus nad õpivad enamasti kaugõppes. Ülempreester Hirvoja hinnangul on 90%-l MPEÕK vaimulikest tänaseks olemas vähemalt vaimuliku seminari haridus.³⁷

EAÕK vaimulike andmebaasis (<http://www.eoc.ee/eesti-apostlik-oigeusu-kirik/vaimulike-andmebaas/>) on loetletud enamik endisi ja tegutsevaid EAÕK vaimulikke, muu hulgas on 50% vaimulike puhul toodud ka andmed nende haridustee kohta. Tõsi, tavaliselt on kirjas, millises õppeasutuses vaimulik õppis, mitte aga seda, kas õpingud ka lõpetati ja kui, siis mis taseme õppega oli tegu. Enamikul juhtudel ei ole mainitud õpinguid Platoni seminaris, kuigi intervjuudes selgus, et enamik vaimulikke on seal loenguid kuulamas käinud. Lõpetamata haridus on mainitud vaid paaril juhul, kuigi intervjuudes mainiti seda oluliselt sagedamini. Kui magistri- või doktoritöö on kaitstud teoloogias, siis on andmebaasis enamasti nimetatud ka väitekirja teema. Andmebaasi alusel võib väita, et ka EAÕK vaimulike haridustase on märgatavalt kõrgem kui XX sajandi esimeses pooles, kõrgharidus või lõpetamata kõrgharidus on kõikidel vaimulikel, kelle kohta andmed on toodud (arvesse võetud ka piiskopid ja välismaal resideeruvad vaimulikud), ning teoloogilist haridust pole neist vaid kahel. Intervjuudest selgus, et intervjuueeritud eestikeelsetel vaimulikel on teoloogilised teadmised saadud peamiselt Usuteaduse Instituudist (7), Tartu Ülikooli usuteaduskonnast (7) ja valdav enamik EAÕK preestrid (umbes 90%)³⁸ on rohkemal või vähemal määral külastanud

³⁷ Suuline teade Toomas Hirvojal, 8.11.2013.

³⁸ Täpsemalt pole võimalik öelda, sest mõni vaimulik on käinud seminaris vaid mõned korrad ega maininud seda oma intervjuus, mõni teine aga mainis, kuigi oli osalenud vaid mõnel õppesessioonil.

Platoni seminari loenguid. Mõned preestrid on kas õppinud välismaal asuvates teoloogilistes kõrgkoolides või täiendanud end seal kursustel (peamiselt Soomes, Kreekas, USA-s, Venemaal). Õpingud teoloogilistes kõrgkoolides on valdavalt jäänud formaalselt lõpetamata. Põhjenduseks toodi sageli, et kuna EAÕK (varem ka MPEÕK) ei nõua teoloogilist kõrgharidust tõendavat dokumenti, vaid pöörab rohkem tähelepanu preestrite sisemisele valmisolekule preestriametit pidada, siis ei ole mitu preestrit pidanud vajalikuks lõpetamist tõendavat paberit kätte saada. Teine sagedasti välja toodud põhjus on ajanappus – tegutsevatel preestritel on nii palju muid koguduse ja kirikueluga seonduvaid kohustusi, et nad ei jõua kooli lõpetada. Lisaks on paljudel preestritel pered, mis nõuavad oma aja ja mille ülalpidamiseks peavad paljud preestrid vaimuliku ameti kõrval muud tööd tegema. Neid, kes saavad kontsentreeruda vaid õpingutele ja kirikule, on vähe. Väheoluline pole seegi, et Platoni seminari õppetöö toimub peamiselt Tallinnas (kuigi vahel peetakse loenguid ka Tartus) ning teiste piirkondade preestritel on sinna kauge tulla.

Üldise suundumusena võib välja tuua, et paljud tegevvaimulikud on küll teoloogia õpinguid alustanud, kuid jätnud need erinevatel põhjustel pooleli. Samas on paljudel vaimulikel kõrgharidus mõnel muul alal kui teoloogia, erinevatel erialadel eri kõrgkoolidest või instituutidest. Mingit seaduspära siin välja ei joonistunud, peale selle, et kõige sagedamini on vaimulikel muusikaalane kõrgharidus. Esindatud olid aga ka tehnoloogilised alad, humanitaaralad, loodusteadused jm.

Nagu eespool öeldud, siis EAÕK-s ei ole teoloogiline kõrgharidus preestripühitsuse saamise eeltingimus ja üldjuhul teeb piiskop otsuse, kas preester on küps sellist ametikohta vastu võtma, nagu seda kirjeldas üks tegevvaimulik:

Kui inimesele on antud küllalt patriarhi või piiskoppide meelest, küllalt neid omadusi, mis peaksid olema preestril, aga tal ei ole teoloogilist kõrgharidust, aga kui tema lugemus võib olla suurem, kui diplomiks vajagi läheb, siis on kõik korras. Patriarh ei sea inimest hariduse tsensuse fakti ette, ta ei ole kategooriline, see on väga õigeusklik lähenemine. (40–50-aastane vaimulik)

Nagu nähtus ka eelmiste sajandite kogemusest, siis on vaimuliku töö tegemisel oluline roll praktilisel õppel, kirikus teenimisel. Tegutsevatest preestritest on mitu saanud oma (esmase) teoloogilise hariduse just kirikus tegutsedes. Preestrid, kes on pärit vaimulike peredest, rõhutavad ka

perekonna mõju(tust) ning kodust saadud usuliste teadmiste ja kogemuse suurt rolli oma ameti pidamisel.

ÕIGEUSU VAIMULIKE SUHTUMINE KÕRGHARIDUSE VAJALIKKUSESSE NING TEOLOOGILISTESSE ÕPPEASUTUSTESSE

Eesti Vabariigi algusaegade suhtumist teoloogilise hariduse vajalikkusesse illustreerib Petseri vaimuliku seminari rektori piiskop Nikolai (Leisman) kõne, mille ta pidas Petseri seminari avamisel septembris 1933. Oma kõnes rõhutas ta teadmiste olulisust ning pidas seminariharidust teeks inimkonna kõrgeimate ideaalide poole, öeldes:

Ideaalide haritipule tungi seeme, mis inimese loomusesse hinge omadusena ehk jõuna on külvatud [---], nõuab kasvatust ja harimist. Selle põllu harijate ettevalmistamiseks avab siin Eesti Ap.-Õigeusu Kiriku Valitsus väikese asutuse Jumala õnnistusel, Ülemhingekarjase Tallinna ja kõige Eestimaa Mitropoliit Aleksandri palvetel, Riigivalitsuse heldel toetusel ja seltskonna lahkkel vastukõlal.³⁹

Kiriku(te) juhtkon(na)d on ikka rõhutanud hariduse olulisust. Selle kohta, kuidas suhtuvad teoloogilise hariduse vajalikkusesse vaimulikud ise, on vähem teada. Vabariigi algusaegade kohta on sel teemal vähe andmeid; ühtki kriitilist sõnavõttu me ei suutnudki leida. Nagu eespool kirjeldatud, siis Eesti Vabariigi algusaastatel kerkis küll küsimus, kas linna- ja maakoguduste vaimulikele peaksid kehtima samad nõuded, ning kuulis arvamusi, et maakoguduste vaimulikud peavad olema mitmekülgsema ja praktilisema väljaõppega, et rasketes kogukondlikes oludes hakkama saada. Analoogset arvamust kuulis ka tänapäeval. Näiteks kiitis üks preester eespool mainitud Petseri seminaris antud hariduse taset ja selle mitmekülgset.

See Petseri seminar, [---] sealt tuli selliseid tasakaalus inimesi välja, preestrid. Ülikoolist tulevad teoloogid. Seminar annab palju laiemat haridust, ta [preester] oskab mesindust, aiandust, võib sünnitust vastu võtta, laulda,

³⁹ Nikolai (Leisman), „Ideaalide poole“ – *Usk ja Elu*, 7 (oktoober 1933), 3–4.

käsitööd teha, reaalne inimene tuli sealt välja. Kõrgkoolist tulevad teadlased, hoopis teise kvaliteediga. Preester peab oskama midagi teha reaalselt, oma kätega, on esitööline, siis need asjad toimivad koguduses. (50–60-aastane vaimulik)

Kuhugi pole kadunud arvamus, et maakoguduste vaimulikud peaksid olema praktilisema suunitlusega kui linnas tegutsevad vaimulikud ning kogudust saab teenida ka ilma teoloogilise kõrghariduseta, sest kogudus vajab teistsugust, elulisemat tuge ning teoloogilised teadmised ei ole primaarsed.

Ma olen näinud neid noori mehi, kes on läinud sinna [teoloogilisse kõrgkooli], läinud sinna lahtise südamega, aga sealt on tulnud teoloogilised vaimsed konservid tagasi. See on minu kogemus, aga see on ainult minu oma, ma ei anna hinnangut [teoloogilisele kõrgharidusele või selle vajalikkusele]. [---] Eestiaegses Usus ja Elus kirjutati, et Kroonlinna Johanneses läks palju kaduma, kui ta lõpetas kõrge teoloogilise kooli. [---] Ma ei välista koolitamist, aga see koolitamine peaks olema praktilises võtmes. Teadlased võivad õppida akadeemias ja ülikoolides, reaalne preester peab õppima rohkem praktilist, liturgikat, pastoraalteoloogiat, reaalselt poolt. Vaimulikest koolidest tulnud osad inimesed on juba sellise suhtumisega, et nad vaatavad ülevalt alla, ütlevad, et kogudus on loll, sest tõepoolest, nad ongi lollid, tema suhtes täiesti harimatud inimesed [---]. Selline suhtumine ei tekita armastust, ei teki kogudust, ei teki elu. Preester on koguduse teenija. (50–60-aastane vaimulik)

Me ei suutnud selleaegsest ajakirjast Usk ja Elu tsitaadis viidatud seisukohta leida ei Püha Kroonlinna Joanni (1829–1908) ega kellegi teise sulest, kuigi Kroonlinna Joann on tõesti hariduse kohta arvanud järgmiselt: „Hariduse puhul on erakordselt kahjulik arendada ainult aru ja mõistust, jättes tähelepanuta südame – kõige enam on just vaja pöörata tähelepanu südamele; südames on elu [---].“⁴⁰

Kroonlinna Joanni välja toodud kriitiline suhtumine mõistuse ületähtsustamisesse on väga sarnane mõnede tänapäeva vaimulike skepsisega teoloogilise ülikoolihariduse suhtes. Püha Joanni vaimulikeks lasteks olid mitu Peterburiga seotud eesti vaimulikku, näiteks ülempreestrid Paul Kulbusch (hilisem piiskop Platon, 1869–1919) ja Karp Tiisik, kelle

⁴⁰ **Kornilij**, Mitropolit Tallinskij i vseja Estonii, *Svjatoj pravednõj Ioann Kronštadtskij, pravoslavnoje estonsõ i Estonija* (Tallinn: Tarbeinfo, 2011), 18–19.

kaudu on ta otseselt mõjutanud ka õigeusu vaimsust ja elutunnetust Eestis. Teema on igihaljas ja päevakorral ka tänapäeval ning tuli välja mitmest intervjuust „südame ja pea“ dilemmana ehk kumb on olulisem – kas kutsumusega vaimulik, kel on süda õiges paigas, aga puuduvad teoloogilised teadmised, või haritud vaimulik, kes ei suuda kogudusega kontakti saavutada. Üsna üksmeelsed olid vaimulikud selles, et preestriameti pidamiseks on olulisim kutsumus ja teoloogiline haridus aitab sellele vaid kaasa.

Ma ei tähtsustaks ühte ega teist üle [haridus vs. õiges kohas süda]. Mitte midagi pole haridusega teha, kui süda pole õiges kohas. Kui on [süda] õiges kohas, siis südameteoloogiaga on võimalik kogudust ja kirikut teenida. Haridust on argumenteerimiseks vaja, see su usku ei suurenda ja südant ka mitte ja inimeste aitamist. Ta [haridus] lisab enesekindlust kindlalt, aga need käivad nii koos, sa tunned end vaimulikuna tugevamalt, kui selgitad kellelegi mingit asja. See ei ole nii üheselt võetav asi. (50–60-aastane vaimulik)

Mitu vaimulikku, eriti need, kes on UI-s õppinud, aga ka teoloogilise hariduseta vaimulikud, töid välja arvamuse, nagu oleks inimesel alguses „lapseusk“, mis on midagi siirast ja vahetut, kuid mida teoloogiline kõrgharidus rikkuda võib.

Ma olen kuulnud teiste isade käest, et mingil hetkel võib teoloogiline kõrgharidus isegi segama hakata. Ilmselt võib paralleeli tõmmata lapseks olemise ja täiskasvanuks saamise vahel, täiskasvanuks saamisega kaob midagi lapse-meelsusest ära, midagi ehedat ja sügavat ähmastub, varjutatakse ära millegi teise poolt, selle teoreetilise poole poolt. Sellega maksad sa lõivu [täiskasvanuks saamise eest]. (50–60-aastane vaimulik)

Samas pandi see vaatepunkt ka kahtluse alla kui oma aja ära elanud.

Mina arvan, et kasuks tuleb küll teoloogiat õppida. [---] Vanasti oli selge arusaam, nüüd vähem, et kui lähed teoloogiat õppima, siis kaotad usu ära. Sellele antakse oma nimi, see on see niinimetatud esimene usk, lapseusk, siiras usk, ja see siis öeldakse, et kaob ära. [---] Tänapäeval sa ei saa olla ilma hariduseta või, sa ei saa olla harituseta. Sa ei saa teenida inimesi, kui sul ei ole midagi, millega teenida. [---] Õigeusu teoloogiat on vaja. (50–60-aastane vaimulik)

Üldise suundumusena võib välja tuua, et vaimulikud, kes on ise mõnes kõrgkoolis õppinud, peavad teoloogilist haridust preestriameti pidamiseks ka vajalikuks. Enamik peab seda soovituslikuks ning leiab, et on hea,

kui see olemas on, aga selle puudumine ei peaks saama takistuseks ameti pidamisel.

Võiks küll olla vaimulikel [teoloogiline] kõrgharidus, aga ta võiks olla nii, et on nõue, aga see poleks siduv, et igal juhul nii. [Teoloogiline haridus võiks olla] midagi, mille poole püüelda. Kui keegi tahab vaimulikuks saada, siis saadetakse õppima, ja kui ta ei saa hakkama, vahepeal saab vaimulikuks, jätab õpingud pooleli, et sellega siis midagi halba ei kaasneks. Nõue võiks olla küll, nagu iga ametiga, tänapäeval peab teadmisi ikka olema. Aga kui saab teistmoodi hakkama, siis ei peaks kätt ette panema. (40–50-aastane vaimulik)

Paljud vaimulikud rõhutasid ka seda, et liiga palju teadmisi või teatud teadmised on isegi kahjulikud. Seda arvamust kuulis ka teoloogilises kõrgkoolis käinud vaimulike suust:

Õigeusu kirikus on kutsumus esikohal. Haritus on kindlasti vajalik, paber ei tee preestrit, paljad teadmised ei aita, võivad ka kahju teha. (40–50-aastane vaimulik)

Esimesel kohal on südame haridus, kas süda on õige koha peal, siis tuleb kirjasõna, mis liigsel tarvitamisel ära surmab selle tunnetuse. (60–70-aastane vaimulik)

Eespool toodud kõhklustele teoreetiliste teadmiste vajalikkuses vastanduvad mõned vaimulikud, kes on kauem teoloogilist haridust saanud (neil on kas magistrikraad või sellega võrdsustatav teoloogiline haridus) ning on kategoorilisemad selle vajalikkuse hindamises. Nemad leiavad, et tunnetus on küll hea ja vajalik, aga ainult tunnetuse baasil kõiki inimeste ees seisvaid küsimusi ei lahenda.

Kui oleks minu teha, siis alla magistri ma ei laseks üldse ligi inimestele vaimulikke. Inimene peab olema vähemalt harjutanud ja harjumusega, et ta loeb, täiendab ennast pidevalt, et ta suudab seda sõnastada, suhestuda „kliendiga“, kogudusega, tal peab olema erudeeritus. Kui tal seda ei ole, siis rahvamehena lööb ta läbi küll ja rahvamees peabki olema ja see on teatud mõttes anne, aga vaimuliku anne ainult ei tohiks sellega piirduda. Peaks olema tasakaal emotsionaalse tunnetuslikkuse ja teadmise, intellektuaalse vahel. Kui seda tasakaalu pole, siis elu paratamatult lõikab meid kuskilt, elu tekitab meis vastuolusid. [...] Kui mul on väljakutse, siis emotsionaalselt ma ei lahenda seda ära [...]. Mulle ei piisa sellest [emotsionaalselt] vastusest

pikas perspektiivis. Inimesena ma vajan seda teadmist, isegi kui see emotsionaalselt mind ei rahulda ja viib mind järgmisesse segadusse, järgmisesse väljakutsesse, ma tahan seda ikkagi kuulda. (40–50-aastane vaimulik)

Peaks olema nii, et preestripühitsuse eeltingimuseks peaks olema magistrikraad. Ei pea tingimata olema teoloogia, aga tal peab ka teoloogiline haridus olema. See võibolla isegi rikastaks, kui oleks teoloogiline haridus bakalaureuse tasemel ja magister milleski, mida ta suudaks hiljem teoloogiaga siduda ja inimestele vajalikuks teha. [---] Haridus ei saa olla preestri absoluutseks tingimuseks, ta on vajalik, aga mitte piisav tingimus. See ei tähenda, et preester ei peaks õppima. [---] Formaalne teoloogiline haridus pakub meile võimaluse hetkedel, kui asjad on keerulised, aru saada vähemasti, kas meie jõud ei käi sellest üle või siin on ikka midagi väga valesti. Seda vaist alati ei pruugi öelda. (30–40-aastane vaimulik)

Üllatavalt harva kohtasime seisukohta, et kõrgharidus on oluline EAÕK keerulise geopoliitilise olukorra tõttu. Võimalik, et vaimulikud ei soovinud kirikupoliitikat oma intervjuudesse sisse tuua, sest intervjuu alguses oli kokku lepitud, et me (kiriku) poliitikast ei räägi, see oli eeltingimuseks, et saada uurimusele õnnistus ja/või luba mõlema kiriku metropoliitidelt. Allpool väljendab aga üks vaimulik seisukohta, et EAÕK püsimiseks on vaja haritud vaimulikke just geopoliitilise olukorra tõttu.

Suhtun pooldavalt [kõrghariduse vajalikkusesse], loomulikult, siin on ainult üks vastus. Pooldavalt, sest meil ei ole muud võimalust. Võrreldes luterlastega oleme selgelt vähemuses. Juba meie geopoliitiline olukord, me oleme ida ja lääne piiril ja lisaks kahe patriarhaadi keskel, meil lihtsalt on vaja haritud pappe, muidu võib asi käest minna. (30–40-aastane vaimulik)

Kõrghariduse vajalikkuse rõhutamisele vastandub teine arvamus, mille järgi teoloogilist kõrgharidust pole preestriameti pidamiseks üldse vaja. Sellist arvamust kohtasime oma informantide seas vaid ühel korral ja seda väljendas preester, kel ei ole teoloogilist haridust.

Ma ütlen päris kindlasti, et mina ei pea seda [teoloogilist kõrgharidust] vajalikuks. Kui inimesel on see tahe, see kutsumus nii-öelda ... protsess peab loomulik olema, nii-öelda, inimene peab rahulikult arenema, Jumal annab aega, ei tohi hakata rapsima või kiirustama. [---] Kellelegi ei saa midagi selgeks teha, iga inimene peab ise jõudma selle arusaamiseni, et see sõna hakkaks temas idanema ja kasvama. (40–50-aastane vaimulik)

Selle teemaploki lõpetuseks sobib ühe preestri tasakaalustatud arvamus, mis resümeerib sagedasti välja öeldud konsensusliku arvamuse, et haridus on hea, kui seda osatakse kasutada, aga see pole ainus tingimus preestrina hakkama saamiseks.

Kooliharidus ei ole õigeusu kirikus kõige tähtsam, kuigi, muidugi, põhilisi asju peab teadma, et kolmainu Jumalas ei ole kolm erinevat Jumalat ja kes on Jeesus ja Jumalasünnitaja ja dogmad, aga kui inimene on alandlik, siis Jumala vaim näitab ka, mis on õige ja mis vale [---]. Kindlasti on haridus õigeusuga väga tähtis, eriti Eestis, et ei oleks mingit roosat usuõpetust, mis ei rahulda mitte kedagi lõpuks [---]. Kooliharidus ja usuharidus täiendab [---], aga kui inimene ei usu ja kellel ei ole kutsumust, siis ei ole tal selle haridusega mitte midagi peale hakata. Kõige tähtsam on kutsumus, kõik ülejäänud kaunistab seda, head inimest haridus teeb kaunimaks, veel paremaks, aga halba inimest ... Näiteks Stalin oli ka ju [vaimuliku] seminari haridusega, aga kogu tema maailmanägemine on vale, ta oli haige inimene. Mis sest kasu siis on, lähed õigeusu haridusega põrgusse, ei ole midagi. (40–50-aastane vaimulik)

Kuna Eestis on õigeusualase hariduse saamise võimalused piiratud, siis täiendab enamik preestrid end ise kas kirjanduse, otseste kontaktide või interneti vahendusel. Palju rõhutati elukestvat õpet, vajadust end pidevalt täiendada, ka neil, kes on juba mõne teoloogilise kõrgkooli lõpetanud.

Kogu aeg avastad midagi uut, õigeusklik ei ole kunagi „valmis“ nagu baptistidel, et teed alfa-kursused⁴¹ läbi ja oled usklik, luterlastel teed leeri läbi ja oled valmis. [---] Ka haritud vaimulikud peavad kogu aeg juurde õppima, see ei tähenda, et oled nüüd haritud ja kõik. (50–60-aastane vaimulik)

See on probleem, et teadmisi on, aga silmaringi ei ole, haridust on, aga haritust ei ole. [---] Ainult haridus ei tee preestriks. Teadmised on üks asi, neid peab olema, preester peaks oskama küsimustele vastata ja mitte omast suvast. [---] Süstemaatiline haridus, see ei pruugigi olla teoloogiline, annab sellise orienteerumisevõime. Muidugi teoloogilised teadmised peavad ka olema. Iga vaimulik peab tundma oma kiriku õpetust, fundamentaalteoloogiat, dogmaatikat ja ka kõik muud, muidu ta ei saa inimestele õpetada midagi. [---] Kui me räägime kolmainu Jumalast, siis ei ole ükskõik, kuidas sa usud, et kas sa usud, et Jeesus oli lihtsalt inimene või ürgvalguse kiirgajad tuhastasid tema keha ja tekitasid hiljem mingid kunstlikud ilmutused.

⁴¹ Baptistide kristluse algtõdesid tutvustavad kursused.

[...] Meil on preestrid, kellel pole teoloogilist haridust, mõnel pole isegi keskharidust, aga kes on omal käel uurinud ja omal moel kiriklikumad kui nii mõnigi teine. Aga eneseharimine peab kogu aeg olema. (40–50-aastane vaimulik)

Nagu selgus mälestustest ja intervjuudest, siis on vaimulike suhtumine õppeasutusse, kus nad oma teoloogilise hariduse said, väga erinev. Selles osas ei ole suurt vahet XIX sajandi lõpu, XX sajandi alguse ja nüüdisaja vahel. Kunagised Riia vaimuliku seminari õpilased kritiseerisid hiljem seminarihariduse liigset formaalsust ja tõelise vaimsuse puudumist õppeasutuses. Eespool mainitud ülempreester Christofor Vink kirjutab, et „selle kooli kasvatamine oli väär, jesuiitne ja kuiv. Koolist ei tulnud välja mitte tõsised hingeekarjased (erandid olid!), vaid ametnikud vaimulikkude rüüs“.⁴² Seminaris aastatel 1877–1882 õppinud keeleteadlane Jaan Jõgever (1860–1924) kirjeldas oma päevikutes, kuidas tema jaoks oli seminari minek lapsepõlvesoovi täitumine, aga seminaris sattus ta sealse õhustiku tõttu sisemisse kriisi. Ta kirjeldas oma soovi vabaneda „seminari skolastikast“ ja kartis sealse juhtkonna vahetudes seminari muutmist „füüsiliseks põrguks“.⁴³ Samas oli ka neid, kes kiitsid seminari vaba õhkkonda, vähemalt võrreldes Venemaa samasuguste õppeasutustega. Näiteks on Riia vaimuliku kooli ja seminari vaba vaimsust kiitnud seal aastatel 1900–1911 õppinud Nikolai Klaas (1889–1969).⁴⁴

Ka tänapäeval kuuleb kõikide teoloogiliste haridusasutuste kohta arvamusi seinast seinä. Mõni kiitis oma intervjuus Tartu Ülikooli, teine laitis, sama võib öelda Platoni seminari kohta. Allpool kahe mõlemas koolis õppinud vaimuliku vastandlikud arvamused, mis on eespool tooduga kaunis sarnased:

[Platoni seminarist] ei saa nad [vaimulikud] haridust, vaid saavad seaduslikust juurde, aga vabaks ei saa. Vabadust ei ole, ja haritus ei tule vabaduseta. [...] ikka püütakse sind pressida mingisse raami, see ei aita kaasa [haritusele]. [...] Kõik vaimulikud peaksid *võibolla* sunniviisiliselt minema TÜ usuteaduskonda, või mõnda välismaa ülikooli, mis ei ole õigeusu ülikool. [...] Pead minema, et su silmaring oleks avar. Platonis saab ka õigeusu kohta

⁴² Vink, *Vinki perekonnakroonika*, 22.

⁴³ KMEKLA, f 52, m 1:1, l. 3–4, 8–10. Jaan Jõgeveri päevik, 29.07.1880–2.02.1881

⁴⁴ KMEKLA, f 296, m 18:1, l. 129. RVK ja RVS-i kasvandike elulood II, dateerimata.

päris palju teada, see on väga oluline, aga seda kõike saaks teha nii, et inimene ei tunneks end ahistatuna. Minu jaoks on need propagandaloengud, see on ajupesu, propagandakool, seal ei austata kuulajat või ma ei tea... TÕ-s on neutraalne, ainult õigeusust nad midagi ei tea. Aga ma ei tunne, et mind suunatakse midagi uskuma, seda on hea kuulata. (40–50-aastane vaimulik)

Kindlasti on vaja [teoloogilist kõrgharidust], aga mitte siin, Tartus, vaid peaks ikka seminaris õppima [Platoni või mõnes muus õigeusu seminaris]. Õigeusu preestriks on ikka vaja rääkida õigeusust, Tartus on liiga üldine. [...] Ma arvan, et Platoni seminari haridus on piisav, aga seal ei ole kindlat kava. Kümme aastat õpitakse järjest [ei ole konkreetset õppekava].⁴⁵ (30–40-aastane vaimulik)

KOKKUVÕTE

Kuigi õigeusu kirikus ei ole teoloogilist haridust peetud samavõrd oluliseks kui protestantlikes kirikutes, on õigeusu kirik püüdnud siiski tagada, et tema vaimulikud oleksid teoloogiliselt kindlal alusel ja võimelised pidama sisukat diskussiooni teiste konfessioonide esindajatega. Iseäranis oluliseks on seda peetud aladel ja riikides, kus õigeusklikud on ajalooliselt moodustanud vähemuse, sealhulgas ka Eestis. Näitasime ajaloolises vaates, et teoloogilise hariduse vähene kättesaadavus on pigem olnud ebasoodsate sotsiaalsete, majanduslike ja poliitiliste olude tagajärg, mitte kiriku sihilik poliitika. Vaimulikesse õppeasutustesse vaba juurdepääsu korral on vaimulikukandidaadid püüdnud neid võimalusi ka ära kasutada ja kirik neid selleks julgustanud, isegi kui liturgilist ja praktilise usuolu kogemust on tähtsustatud teoreetilisest teoloogilisest ettevalmistusest rohkem.

Pärast Eesti Vabariigi taasiseseisvumist on Eesti õigeusu vaimulike haridustase järjest tõusnud. Valdav enamik tegutsevatest õigeusu vaimulikest on suuremal või vähemal määral teoloogilist haridust saanud. Enamik EAÕK vaimulikke on külastanud Platoni seminari loenguid. Olulisimad kõrgkoolid eestikeelse teoloogilise hariduse saamiseks on UI ning

⁴⁵ Nii oli see enne EELK UI-ga ühinemist, nüüd on õppekava kinnitatud. Vt nt 2016. a õppekava aadressilt <http://www.eoc.ee/eesti-apostlik-õigeusu-kirik/puha-platoni-seminar/seminari-kava/> (25.02.2016)

Tartu Ülikool, kust on pärit suurim osa eestikeelsete vaimulike haridusest. Samas on teoloogiline kõrgharidus jäänud enamasti lõpetamata ning vaimulike teoloogilised teadmised sõltuvad ka praktilisest õppes kirikus töötamise käigus ja iseseisvast enesetäiendamisest. MPEÕK vaimulike valdaval enamikul on teoloogilise seminari haridus.

Suhtumises vaimulike teoloogilisse haridusse ei ole läbi sajandite suurt midagi muutunud, arvamused hariduse vajalikkuse, kuid samas ka „südame õiges kohas olemise“ kohta on sarnased nii Eesti Vabariigi algusaegadel kui ka tänapäeval. Vaimulikud, kes on õppinud mõnes teoloogilises õppeasutuses, kalduvad teoloogilist haridust olulisemaks pidama. Kõlama jäi arvamus, et teoloogiline haridus on vajalik ja kasulik, kui seda osatakse kasutada, aga see pole ainus tingimus, et olla hea vaimulik, samavõrra olulised, kui mitte teatud juhtudel olulisemadki, on vaimuliku isiksuseomadused ja oskused kogudusega suhestuda.